

KILÁTÓ

SANCOK KÖZÖTT

A veszély biztonsága

Azt hiszem, alig akad jelentős és művészete tárgyához, a valósághoz erkölcsösen alkalmazkodó író, aki ne érezné szükségét eddigi magatartása revíziójának. Az az író, aki a felszabadulás óta becsületesen gyakorolta hivatását, nyilván nem találta olyan egyszerűnek az új helyzethez való igazodást, mint egyik-másik buzgó neofita, aki sietségében magánfeledte antikos alsóruháját, szorgalmasan szajkózott arról, amihez éppen annyi köze volt, mint korábban az antikhoz.

Valóban, egy-két középszerű kivételtől eltekintve, az elmúlt három év az író fejlődésében szükségszerűen válságos volt. Az író tudatában problématicussá lett a valóság és ő, e problémátikus valóságból, nem annyira a valósághoz, mint inkább problémáihoz igazodott.

Ennek a marxista és nem-marxista íróra egyképen jellemző magatartásnak kettős oka volt. Egyfelől — a forradalom gyakorlata, mely a régi marxisták számára sem volt problémamentes, nem kevésbé gondolkoztatta meg a szocializmus új híveit — másfelől — a szeszélyesen változó, erkölcsiében, ízlésében és hitében meglazult társadalommal szemben a gazdasági, társadalmi, esztétikai elméletek valamifajta biztonságot nyújtottak.

A formalizmus: az elméleteknek ez a közvetlen valóságot megelőző elsőbbsége, az elmúlt három évben, jellemző volt irodalmunk egészére. A marxistákéra is, azzal a megszorítással, hogy köztük néhányan az elmélet terén igyekeztek szabadulni ebből a formalizmusból.

Magyar író magatartásában az új esztendő kétségtelenül fordulatot jelent. Az általános világválságnak, a tőkés társadalom válságának újabb szakaszába érkeztünk. Ezt a szakaszt a közelmúlt felületi válságával szemben a veszély bizonyossága jellemzi. A világpolitikai frontok kialakulása után nyilvánvaló, hogy valamennyi anyagi, erkölcsi és szellemi értékünk a megsemmisülés veszélyében forog. És ez a veszély nem csak a dolgozó népet, a kialakuló közösséget fenyegeti, hanem az író elvonatkoztatott magányát is, amely elképzelhetetlen a közösség valamilyen — reális, vagy irreális — jelenléte nélkül.

Az a valóság, amivel eddig mit se kezdhettünk, ami eddig alakuló, szeszélyesen változó és ezerlehetőségű volt, most — úgy látszik — végleges arculatot öltött. Természetes, hogy a megszilárdult helyzet szétroppantja és lerázza magáról a meghatározásra törekvő rendszereket és felületén lényegét is, tartalmában rendszerét is feltárja.

A széthulló tőkés társadalom újabb, talán döntő harcra készül a kialakuló új társadalom ellen. Háború lesz-e, vagy sem, ezúttal nem lényeges. Ha a béke ügyében még nem is döntöttek, az írók már harcolnak Akit eddig a bizonyalanság veszélye ingadozóvá tett, az megszilárdult a *veszély biztonságában*.

Ez a hare ma még csak a világszemléleti határok kitágulásában nyilatkozik meg. A magyar irodalom ismét kozmikus igényű. Újrafogalmazza az élet, a halál, a szerelem, a hit, a szabadság, a közösség törvényeit, melyek a szétomló polgári társadalomban tartalmatlan szkémákká lettek. Az eddigi tartalmi és formai formalizmust nagyon is valóságos küzdelem váltja fel, a hare kemény és egyszerű formáival.

A kísérletezés szabadságának kérdése a művészetben, ekképen, a harei helyzettől kap határozott feleletet. A dráma előkészületei befejeződtek, megkezdődött a dráma. Ebben már nem kell keresni a lényegét. Megragadhatjuk a jelenségben, amint mozgásában a lényegesbe esap át.

De a küzdelemhez, a szükséges állhatatosság mellett, olykor a kételkedés és a pesszimizmus is hozzá tartozik. Embertelenekké, hazugokká válnánk, ha nem így lenne. Ez a pesszimizmus, persze, éppoly távol van a kaján rémlátástól, mint a sekélyes optimizmustól. Az író kegyetlen, megnemalkuvó harcosa igazának. Az író vall és nem taktikázik. Kíméletlen ellenfeleihez, de kíméletlen önmagához is.

A bizonytalanság veszélye

Amikor megállapítottuk, hogy a mai történeti helyzetben az irodalom biztonságos jellegét valamilyen — létünk egészét fenyegető — veszély bizonyossága határozza meg, akkor a legkevésbé sem gondoltuk azt, hogy *csak* a veszély adhat biztonságot a művészeknek. Ez így képtelenség és ebben a megfogalmazásban inkább igaz az ellenkezője, amit a „Vallomás a közösségről“ (Alkotás, 1947.) című cikkünkben írtunk: „A művész alkotásához éppúgy nem nélkülözheti a biztonság valamilyen fajtáját, mint a közösség a műalkotás élvezetében. Ezt a biztonságot a művész számára közössége nyújthatja. A fizikai, testi összetartozás azokkal, akiknek vágyait, félelmeit kifejezi.“

Ebből a megfogalmazásból nyilvánvaló, hogy a veszély csak akkor nyújthat biztonságot, ha jelenlétével arra a „menedékre“ utal, amelyet fenyeget. Az imperializmus fenyegető támadásának jelentőségét, a művészet szempontjából, éppen abban látjuk, hogy leplezetlen megnyilvánulásában kétségtelenné teszi törekvése irányát és célját.

Nem állítjuk, hogy az alkotás feltétele a veszély „szakadatlan“ tudata és hogy a veszély állandó hangoztatásával jogunk van elhanyagolni a veszélyben lévő közösséget. A permanens veszélynek ez a szemlélete arra vezetne, hogy — mint egyes primitív népek — az ördögtől való féltünkben az ördögnek áldoznánk. A veszély állandó jelenléte arra kell késztesse, hogy fenyegetett „házunkat“ építsük valóban biztonságot nyújtó „erődé“. Ezért írtuk, hogy „a magyar irodalom ismét kozmikus igényű. Újra fogalmazza az élet, a halál, a szerelem, a hit, a szabadság, a közösség törvényeit melyek a szétomló polgári társadalomban tartalmatlan szkémákká lettek“.

A biztonságot nyújtó közösség persze, akkor is biztonságos, ha külső veszély nem fenyegeti. Annak nyujt biztonságot, aki eltávolodik tőle. Kialakult kulturáknak is voltak meghasonlott nagy művészei. Ilyenek bizonyára lesznek a jövőben is. Aki az eljövendő társadalomtól szakad majd el, saját veszélyére teszi, aki azonban ma hagyja eszerben közösségét, mindenki veszélyére teszi. Az ilyen művészt joggal közösítik ki.

De, ha az író még nem látja tisztán a helyzetet, felelősségre von-

ható-e? — kérdezhetnék. Miért éppen ezerkilencszáznegyvennyoleban kell felismernie feladatát, miért nem később, vagy éppen előbb?

Erre a kérdésre imént — kissé könnyedén — azt válaszoltuk, hogy a valóság eddig *ezerlehetőségű, szeszélyesen* változó volt és csak most öltött határozott arculatot. Ez bizony nem túlságosan meggyőző válasz és jobban megközelítjük az igazságot, ha — kissé szerénytelenül — tovább idézzük magunkat: „A megszilárdult helyzet... *felületén* lényegét is, tartalmában rendszerét is feltárja.“

Valóban arról van szó, hogy a valóság eddig sem volt bizonytalan és szeszélyesen változó, csak ahhoz, hogy lényegét megközelítsük, mélyebbre kellett volna látnunk. Ma, ez a lényeg már a felületen is megközelíthető. Ma például már nyilvánvaló, hogy az egyesült nemzetek szervezete, amelytől a béke intézményesítését vártuk, az elnyomók és elnyomottak küzdelmének fóruma — vagy —, hogy a népi demokrácia nem a nyugati és keleti típusú demokrácia kompromisszuma, hanem kezdettől fogva a proletáriátus hatalmának új körülmények között jelentkező megvalósulása. Szaporíthatnánk a példákat.

Úgy látszik, nem a meghatározott törvények szerint alakuló valóság volt szeszélyesen változó, hanem mi voltunk bizonytalanok a valóság megítélésében. A zűr-zavar nem a világban, hanem bennünk uralkodott. Ha így van, akkor a történelmi fejlődés irányát jól megítélő politikus inkább töltötte volna be az író küldetését, mint maga a tévelygő, a valóság felismerésében felületes író?

E kérdésre válaszolva szeretnénk a pesszimizmusról való felfogásunk támogatására megemlíteni egyet-mást. Az író pesszimizmusa a bizonytalanság veszélye. A művész, mint már megállapítottuk, akkor válik bizonytalanná, amikor a valóság fetiszizált felületén túl nem ismeri föl a lényegét, a fejlődés szükségszerű irányát. Ez a magatartás jellemző a Szózat, a Vén Cigány Vörösmartyjára és, alapjában véve, ez a bizonytalanság realizálódott Ady pesszimista költészetében is. Petőfi és József Attila alapvető optimizmusát szubjektív adottságokon túl a történelmi helyzet is megmagyarázza. De ki tagadná, hogy olykor ők is bizonytalanok és ez a bizonytalanság olyan pesszimista remekművet eredményezhet, mint az Apostol.

Az író tehát tévedhet és tévedésében is alkothat jelentőset. Bizonytalan lehet a pillanatnyi helyzet megítélésében, de nem lehet bizonytalan hovatarozásában. Pesszimizmusa sohasem azt fejezi ki, hogy szerencsétlennek akarja, hanem, hogy ilyennek látja közössége jövőjét. Bizonyára csak akkor pesszimista, ha ügyével valóban közösséget vállal. Lehetséges, hogy a pesszimizmusnak megvan a maga társadalmi veszélye, de kétségtelen, hogy a „proletár utókor“ a nagy alkotók művei közül a pesszimista alkotásokban is a közösségi érzés monumentális tényeit tiszteli majd.

MAJOR OTTÓ